

Sultan II. Abdülhamid'in Saray Poligonu: Yıldız Poligon-ı Hümayununun İnşası ve Tasfiyesi

Sultan Abdulhamid II's Palace Polygon: Construction and Liquidation of Yıldız Polygon-ı Hümayunu

Pınar Çevik Azap¹

¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul, Türkiye

Öz

Sultan II. Abdülhamid'in 1877 yılında Yıldız Sarayı'na yerleşmesi, izleyen yıllarda Beşiktaş'tan Ortaköy'e kadar uzanan geniş arazi üzerine farklı mimari özelliklere ve işlevlere sahip birçok yapının inşasının da başlangıcını oluşturmuştur. Yıldız Sarayı Hümayunu içindeki yapılardan bir tanesi de II. Abdülhamid'in 1904-1907 yıllarında inşa ettirdiği Yıldız Poligon-ı Hümayunudur. Yıldız Talimhane Köşkü'nün hemen yanında yer alan bu poligon, sarayı muhafaza eden askerî birliklerin atış talimlerinin yapıldığı kapalı bir mekân olarak tasarlanmıştır. Bununla beraber poligonun içerisinde, Sultan II. Abdülhamid'in özel koleksiyonundan tüfekler ile Yıldız Sarayı içerisindeki silahhaneden seçilen tüfek ve silahların sergileneceği bir salon da yer almıştır. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının son yılında eksiklikleri giderilmeye çalışılan poligon, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden dolayı onun döneminde kullanılmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, Yıldız Sarayı içerisinde olup günümüze ulaşmayan yapılardan biri olan Yıldız Poligonunu gün yüzüne çıkarıp poligonun inşa sürecini, işlevini ve II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndan çıkarılmasının ardından uygulanan tasfiyesindeki durumunu incelemektir. Bu konunun ilk defa ele alındığı bu çalışmanın hazırlanmasında, Osmanlı Arşivi'nden konuya doğrudan temas eden belge ve krokiler ile Yıldız Sarayı yapılarına ilişkin alan yazını ve görsellerden yararlanılmıştır.

Abstract

Sultan Abdulhamid II's settlement in Yıldız Palace in 1877 marked the beginning of many buildings' construction with different architectural features and functions on a large land from Beşiktaş to Ortaköy in the following years. Among these structures was the Yıldız Poligon-ı Hümayunu, constructed between 1904 and 1907. Located adjacent to the Yıldız Talimhane Köşkü, the polygon was designed as an enclosed facility for firearms training by the military units assigned to the protection of the palace. In addition to its training function, the building included a hall intended for the exhibition of rifles from Sultan Abdulhamid II's private collection and selected weapons from the Yıldız Palace armory. Although efforts were made to complete the building during the final year of the sultan's reign, the polygon was never used due to his deposition.

This study aims to reconstruct and analyze the Yıldız Polygon -one of the palace structures that has not survived to the present- by examining its construction process, function, and subsequent liquidation. Drawing on archival documents and plans from the Ottoman Archives, as well as relevant literature and visual materials, this study offers the first scholarly assessment of this overlooked structure.

Anahtar Kelimeler Yıldız Sarayı · II. Meşrutiyet · Mahmud Şevket Paşa · Ahmed Muhtar Paşa · Mimar Vedad Tek

Keywords Yıldız Palace · Constitutionalism II · Mahmud Sevket Pasha · Ahmed Muhtar Pasha · Architect Vedad Tek

Yazar Notu Bu makale, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi tarafından 25-26 Mayıs 2024 tarihleri arasında düzenlenen X. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu'nda "Saray Poligon-ı Hümayunu: Yıldız Poligonu" başlığıyla sözlü sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir ve bildiri kitabında yayımlanmamıştır.

“ Atif | Citation: Çevik Azap, Pınar, . "Sultan II. Abdülhamid'in saray poligonu: Yıldız Poligon-ı Hümayununun inşası ve tasfiyesi". *art-sanat*, 25 (2026): 259-285. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2026.25.0010>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2026. Çevik Azap, P.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Pınar Çevik Azap pınarcevikazap@gmail.com

Author Note

This article is a revised and expanded version of a paper presented orally at the 10th International Ottoman Istanbul Symposium organized by Istanbul 29 May University on May 25-26, 2024, under the title "Saray Poligon-ı Hümayunu: Yıldız Poligonu" (The Imperial Palace Polygon: Yıldız Polygon), and has not been published in the conference proceedings.

Extended Summary

Sultan Abdulhamid II gained the reign in 31st August 1876 as 34th Ottoman Sultan. Abdulhamid II, having witnessed events such as being taken away from the palace, the dethronement of his uncle Abdulaziz, and his questionable death in the following days, moved from Dolmabahçe Palace to Yıldız Palace in April 1877 for security reasons. Abdulhamid II's moving to Yıldız Palace, which was in a high position and whose security was easier to ensure, unlike Dolmabahçe, marked the beginning of the process of the land from Beşiktaş to Ortaköy to be included into in the Yıldız Palace, and construction of many buildings with different functions to be built on this large land over time.

In addition to its pavilions, Yıldız Palace gradually acquired the characteristics of a self-contained urban complex through the inclusion of buildings serving a wide range of functions—such as a theater, pharmacy, library, museum, armory, workshops, and military barracks. During the reign of Sultan Abdulhamid II, this expansive palace precinct functioned not only as the primary seat of imperial governance but also as a comprehensive residential environment, within which all the architectural and institutional components required for the sultan's daily life were deliberately assembled.

One of the buildings with different functions that Abdulhamid built within the Yıldız Palace over the years is the Yıldız Imperial Polygon, which he had built during his very last days of his reign. The architect of this polygon, which was built next to the Training Pavilion and had a special place within the Yıldız Palace, was Brigadier Pasha Bertiher, one of the aides and engineers of Abdulhamid II.

With the Polygon's construction, the Training Pavilion was also included in the construction activities. The area covered by the Training Pavilion was expanded, and an additional shooting room was added to the Pavilion. The construction activities, which started in March 1904, ceased in September of the same year due to the high construction costs. Abdulhamid II assigned Architect Davud Bey to reduce the construction costs of the Polygon designed by Engineer Berthier Pasha and asked him for a new construction survey report. As a result of his calculations, Architect Davud Bey stated that the construction costs could be reduced to some extent by reducing the height of the walls around the Training Pavilion and the roof of the shooting hall wall. Because of new calculations made by Architect Davud Bey, the Polygon's construction was restarted in March 1905. Monthly account books recorded the itemized construction costs of the Training Pavilion and the Yıldız Shooting Polygon, built adjacent to the mansion. Thanks to the data in these notebooks found in the Ottoman Archives, detailed information, such as what and how much construction materials procured from domestic and foreign markets were used in the construction of the Polygon, how many masters or laborers were employed in which jobs in the construction, and what their daily wages were, can be accessed.

As no exterior visual documentation of the polygon has survived, cautious assumptions regarding its architectural characteristics have been made based on the construction materials employed and the period in which the building was constructed. Considering the materials used, it is presumed that the foundation of the polygon was built using Bosphorus stone, along with a mortar prepared from French hydraulic lime and sand sourced from Darica. Based on the sole surviving interior photograph of the structure, it can be inferred that the building consisted of a wooden roof system resting on masonry stone walls. The interior ceiling height appears to have been designed with particular attention to spatial openness and ventilation.

Among the data obtained from the construction material ledgers are iron I-beams, pipes, flat iron bars, iron angle brackets, and clamps (karfiçe), all of which were commonly used as connecting and finishing elements in timber-framed buildings during the second half of the nineteenth century. These materials were likewise employed in the construction of the polygon. In addition, it is presumed that Ayancık pine timber and Filyos logs were used in the building's load-bearing system. The Filyos log, in particular, may have functioned as a horizontal bracing element within the structural framework.

Furthermore, the preference for Marseille roof tiles over traditional tiles can be identified through the materials listed, indicating the adoption of relatively modern roofing practices of the period. The same construction material ledgers also that wooden paneling was applied to the façades, ceilings, walls, and floors of the polygon building.

The presence of *ravenduck* fabric in the material records allows us to infer that ceiling ornamentation was executed in one or more rooms of the polygon. In addition, materials such as American naphtha, English green, ochre, and canary yellow indicate that painted decoration (*kalem işi*) was likely employed in wall and ceiling ornamentation.

Following construction activities that started in March 1904 and were paused from time to time, the construction of Polygon was completed at the end of 1906. Afterward, Polygon's interior furnishing started. Upon Abdulhamid II's request, the rifles taken from his own rifle collection and Armory, which was an important unit within the Yıldız Palace, were transferred to the newly completed Yıldız Polygon.

New and old-style rifles originating from Germany, England, Belgium, Spain, Austria, and America, which were prominent in the contemporary weapons industry, and rare rifles produced by Tophane-i Âmire (*Armory*) and Tersane-i Âmire (*Shipyards*), responsible for the land and naval industry of the Ottoman Empire, were selected. Additionally, bullets compatible with these rifles were gradually transferred to the Polygon. Mahmud Şevket Pasha was assigned to place rifles transferred to Yıldız Polygon.

Construction of the Yıldız *Poligon-ı Hümayunu* began during the final years of the reign of Sultan Abdulhamid II. The structure was conceived as an enclosed shooting range intended for the firearms training of the military units responsible for the security of Yıldız Palace. There is no evidence indicating an adjacent open-air firing ground. In this respect, the Yıldız Polygon differs from other polygon structures both in its architectural configuration and function.

Earlier and contemporaneous polygons, such as those at Kağıthane, Çatalca, and Çobançeşmesi -constructed prior to the Yıldız Polygon and actively used- served primarily for the testing and inspection of imported military equipment rather than for routine shooting practice. With the exception of the Kağıthane Polygon, where short-range firearms were tested, the polygons at Çatalca and Çobançeşmesi were located in open terrains far from the urban center and were designated for testing long-range weapons and artillery. In this context, the Yıldız Polygon stands apart from these examples because of its location within the urban core and the boundaries of the palace complex, as well as its enclosed architectural form and distinct functional purpose.

The Yıldız Imperial Polygon, whose construction began in the last few years of Sultan Abdulhamid II's reign, was designed as a place where the military units responsible for security of Yıldız Palace, can practice shooting and where rifles, pistols, and similar firearms and cartridges procured from abroad or being in a procurement plan could be tested.

It is certain that Sultan Abdulhamid II, who liked to use places with different functions within the Yıldız Palace and visit them frequently in his daily life, would sometimes go to the Yıldız Polygon to watch these shooting experiences or shooting drills when he deemed *it* necessary. Because in the process of trying to eliminate the last deficiencies, Abdulhamid II participated in the practice of aiming device brought from Vienna for Yıldız Polygon. However, it was not possible to actively use the Yıldız Polygon, whose preparations continued until the end of his reign. As a result of the events that took place at that time, Abdulhamid II was dethroned, and on the night of 27th April, 1909, he was taken out of Yıldız Palace with his family and employees and sent to Thessaloniki. Yıldız Palace, where Abdulhamid ruled the state and led his personal life for more than 30 years, was occupied by the Action Army. Yıldız polygon and the adjacent Training Pavilion were allocated to Yıldız Division Command. Furthermore, the staff of Yıldız Polygon were dismissed because they were not required. The Action Army Command used one or two rooms in the Polygon for shooting drills for the military units around Yıldız and used the building as an officer's quarters. In the following times, disposal procedures were initiated in Yıldız Palace and Yıldız Polygon was also included in this process.

It was decided to deliver the rifles that Abdulhamid II had transferred from his own rifle collection and the Armory, glass cases used to preserve them, and some of the paintings found there, to the Ministry of War. However, due to bureaucratic problems, the transfer could not be fully fulfilled. Around this time, Ahmed Muhtar Pasha, Director of the Military Museum, whose opening preparations continued, made a great effort for the remainder of the rifle collection, which was found in Yıldız Polygon, and decided to be delivered to the Ministry of War and glass cases, especially the painting symbolizing an Ottoman-German soldier's friendship to the military museum. Although there were no glass cases, some parts of the rifle collection at the Yıldız Polygon were delivered to the Military Museum.

The Yıldız Polygon occupies a distinctive place in history, as it was among the final structures constructed within the Yıldız Palace complex, where Sultan Abdulhamid II spent 32 years of his reign. However, the fact that the Palace

Polygon was built during the last years of Abdulhamid II's reign (1904-1907) and that both its construction and the completion of its interior fittings coincided with a period of political and administrative crisis for the state and the sultanate likely contributed to its limited recognition. Furthermore, the apparent inability to put the polygon into effective use may also have played a role in its subsequent obscurity.

Giriş

31 Ağustos 1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, Nisan 1877'de Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşınmış ve burası o tarihten itibaren "Yıldız Sarayı Hümayunu" adını almıştır. II. Abdülhamid'in bu yer değişikliğinin en önemli sebebi güvenlidir. Amcası Sultan Abdülaziz'in Dolmabahçe Sarayı'ndan alınarak tahttan indirilmesi ve takip eden günlerdeki şaibeli ölümü¹, onun için bir kırılma noktası olmuştur. Sultan Abdülaziz'in yerine tahta çıkarılan Sultan V. Murad, geçirdiği ruhsal sıkıntılar sonucu üç ay sonra tahttan indirilmiş ve onun yerine Sultan II. Abdülhamid tahta çıkarılmıştır.² Ancak Sultan V. Murad'ın iyileşmesi durumunda her an yeniden tahta çıkarılma olasılığının bulunması, Sultan II. Abdülhamid'i ikamet için Dolmabahçe'nin aksine yüksek bir mevkide bulunan ve güvenliğinin sağlanmasının daha kolay olacağını düşündüğü Yıldız Sarayı'nı tercihe sevk etmiştir. II. Abdülhamid'in bu kararı, Yıldız Sarayı'nın zamanla gelişerek ve genişletilerek âdeta bir kent görünümü kazanacağı dönemin de başlangıcı olmuştur.³

II. Abdülhamid, Beşiktaş'tan Ortaköy'e kadar uzanan arazinin halkın elinde bulunan kısımlarını alarak sarayın sınırlarını genişletmiştir.⁴ Böylece Yıldız Sarayı arazisinin yüz ölçümü 500.000 m²'ye ulaşmıştır. Birkaçı hariç yapılar, kuzey-güney doğrultusunda art arda ve birbirine yakın diziler şeklinde yerleştirilmiştir.⁵ Sultan II. Abdülhamid, sarayın kapladığı arazinin etrafını kalın duvarlarla çevreleyip muhtelif binalar inşa ettirmek suretiyle yapıların sayısını çoğaltmıştır.⁶ Bu kapsamda Yıldız Sarayı, zamanla şehir içinde âdeta ikinci bir şehir hâline gelmiştir. Yıldız Sarayı, Sultan II. Abdülhamid, şehzadeler ve sultanlar tarafından ikamet alanı olarak kullanılmakla beraber âdeta bir yönetim merkezine dönüştürülmüştür.⁷ Yıldız sözü, hükümet anlamına gelmeye başlamış ve Bab-ı Ali'nin yerini almıştır.⁸ II. Abdülhamid, Yıldız'da kurduğu yönetim sistemi sayesinde saraydan ayrılmadan İstanbul'daki ve ülke genelindeki gelişmeleri yakından takip etmiş ve devleti saraydan yönetmiştir. Dolayısıyla saray, otuz iki yıl gibi uzunca bir süre yönetim merkezi olarak kullanılmıştır.⁹

II. Abdülhamid'in kendisine ve ailesine ait dairelerin ve idari amaçlı büroların yanında Yıldız Sarayı Hümayunu; saray tiyatrosu, müze, kütüphane, silahhane, çiftlik, vahşi hayvanların bulunduğu bir hayvanat bahçesi¹⁰, parklar, sera ve limonluklar¹¹, eczane, hastane, mescit, hamam, bıçkılıhane, demirhane, kilithane¹², muhtelif fotoğrafaneler,¹³ kışlalar¹⁴, Hazine-i Hassa'ya bağlı saraya yönelik üretim yapan Çini Fabrikası,

¹ Afife Batur, "Yıldız Sarayı," *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011), 1: 132; Vahdettin Engin, "Yıldız Sarayı'nda Hayat," *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed. Çoşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2011), 47.

² Cevdet Küçük, "Murad V," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 184-185.

³ Batur, "Yıldız Sarayı," 132; Engin, "Yıldız Sarayı'nda Hayat," 47.

⁴ Bülent Bilgin, "Yıldız Sarayı," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 541-544; Erdoğan Sevgin, "İstanbul Saraylarında Adım Adım: Yıldız Sarayı," *Hayat Tarih Mecmuası 5* (Haziran 1966), 40.

⁵ Afife Batur, "Yıldız Sarayı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayınları, 1994), 520.

⁶ Şahsi güvenliği hususunda oldukça dikkatli bir padişah olan II. Abdülhamid, Beşiktaş ve Ortaköy'e kadar uzanan büyük parkı, dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı çift sıra kalın ve yüksek duvarlarla çevirtmiştir. Bk. Engin, "Yıldız Sarayı'nda Hayat," 49.

⁷ Engin, "Yıldız Sarayı'nda Hayat," 49.

⁸ Sevgin, "İstanbul Saraylarında Adım Adım: Yıldız Sarayı," 40.

⁹ Vahdettin Engin, "Osmanlı İstanbulu'nun Üçüncü Yönetim Merkezi: Yıldız Sarayı," *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi ve İBB Kültür A.Ş., 2015), III: 174.

¹⁰ François Geogon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 181.

Porselen Fabrikası ile Tamirhane-i Hümayun (Marangozhane) gibi¹⁵ birbirinden farklı işlevleri olan binaları ihtiva eden büyük bir yerleşke hâlini almıştır.¹⁶

Görsel 1: Yıldız Sarayı, Müştemilatları ve Yıldız Parkı; Sultan II. Abdülhamid'in Otuz Yıl Boyunca Kullandığı İkametgâhı. *L'illustration*, 8 Mayıs 1909, No: 3454”

Kaynak: “Yıldızın İlk Fotoğrafları,” *Salt Araştırma, Kupürler ve Belgeler*, FTTDOC01241, <https://www.archives.saltresearch.org/handle/12345678926951>

Her türlü ihtiyacını giderebileceği yapıları, bu saray kompleksinde toplayan II. Abdülhamid, saltanatının son demlerinde saraya ait bir de poligon inşa ettirmiştir. Bu poligon, II. Abdülhamid'in uzun süren saltanatı süresince arazisi genişletilen ve muhtelif amaçlara hizmet eden birçok yapıyı barındıran Yıldız Sarayı Hümayununa inşa edilen son yapılardan biri olması yanında genel manada saray içerisinde inşa edilen bir poligon olması açısından da önem arz etmektedir. Bu çalışmada sarayın muhafazasından sorumlu askerî birliklerin atış talimlerinin icra edilmesi amacıyla inşa edilen Saray Poligon-ı Hümayununun konumu, inşa süreci ve binanın silahların muhafaza edildiği bir mekân hâline dönüştürülme süreci ele alınmıştır. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'e gönderilmesinin ardından yürütülen tasfiye işlemleri esnasında söz konusu poligonun nasıl bir süreçten geçtiği incelenmiştir.

¹¹ Sultan II. Abdülhamid'in botanik tutkusuyla, saray müştemilatı içerisinde dünyanın farklı yerlerinden getirttiği bitkilerden sera ve limonluklar oluşturduğu bilinmektedir. Bk. Göksün Akyürek, “Kayıp Bir Mirasın İzinde: 19. Yüzyılda İstanbul'da Limonluklar,” *Art-Sanat* 23 (2025), 257; Halil Elemana, “Yıldız Sarayı Dış Avlusundaki Şale Kasrı, Kütüphane ve Limonluk Binalarının İnşa Süreçleri” (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2023), 20.

¹² Bilgin, “Yıldız Sarayı,” 541-544; Sevgin, “İstanbul Saraylarında Adım Adım: Yıldız Sarayı,” 40.

¹³ Dilruba Kocaişik, “Yıldız Sarayı'ndaki Fotoğrafaneler ve Sultan II. Abdülhamid'in Hususi Fotoğrafhanesi,” *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, 2022), 11: 357.

¹⁴ Şahsi güvenliği hususunda oldukça dikkatli bir padişah olan II. Abdülhamid, sarayı dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya karşı muhafaza etmek üzere Ertuğrul, Balmumcu ve Orhaniye kışlalarını inşa ettirmiştir. Bk. Kemal Tüfekçioğlu, “Yıldız Sarayı Kışlaları,” *Belgelerle Yıldız Sarayı Rehberi* 3 (1982), 5; Yasemin Acaralp, “Yıldız Sarayı ve Yıldız Kasrı Bahçeleri,” *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi* 11 (2013), 213.

¹⁵ Ali Gözeller, “Yıldız Sarayı Tamirhane-i Hümayunu,” *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi* 15 (2016), 79.

¹⁶ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 181-184.

1. Osmanlı Devleti'nde Poligon Yapıları

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren maruz kaldığı iç ve dış tehditler sebebiyle olası saldırılara karşı ordusunu modern silah ve mühimmatla donatma ihtiyacı duymuştur. Bu doğrultuda, 1860'lı yıllarda özellikle İngiltere ve Belçika'dan ateşli silah ve mühimmat ithal etmiş, bu süreci 1870'li yıllarda Amerika ve 1880'li yıllardan itibaren de Almanya takip etmiştir.¹⁷ Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin kara harp sanayisinin tek yürütücüsü olan Tophane-i Âmire Müşiriyetine bağlı fişek fabrikalarında, bu tüfeklere uygun fişek imal edilmiştir. Gerek yurt dışından temin edilerek İstanbul'da getirilen ateşli silahlar ve toplar gerekse İstanbul'daki askeri fabrikalarda üretilen fişekler, kalite kontrollerinin sağlanması amacıyla muayene ve testlerden geçirilmiştir.¹⁸

Ateşli silahların muayene ve test işlemleri, Tophane-i Âmire Müşiriyetine bağlı poligonlarda geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde poligon yapıları ilk kez 19. yüzyılın son yıllarında İstanbul'da ortaya çıkmıştır. Bunun temel sebebi, silah ve mühimmatın kontrol ve denetim sorumluluğunun idare merkezi İstanbul'un Tophane semtinde bulunan Tophane-i Âmire Müşiriyetinde toplanmış olmasıdır. Bu kapsamda muayene ve test faaliyetleri, müşiriye bağlı Kâğıthane, Çobançeşmesi ve Çatalca poligonlarında gerçekleştirilmiştir. Bu üç poligon dışında Osmanlı Devleti'nde başka bir poligon yapısına rastlanılmamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin ilk poligonu olan Kâğıthane Poligonu, 1888-1889 yıllarında İmrâhor Kasrının karşısındaki araziye inşa edilmiştir.¹⁹ Şehrin merkezine uzak olmayan bir konumda inşa edilen ve son sistem balistik aletlerle donatılmış olan bu poligonda, her türlü küçük çaplı hafif ateşli silahlar, tüfekler ve fişekler üzerinde denemeler yapılmıştır.²⁰

Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren ikinci poligon yine İstanbul'da tesis edilen Çobançeşmesi Poligon-ı Hümayunudur. Bu poligon, top için imal edilen dumansız barutun sahra toplarına tatbikinin icra edilmesi adına, 1895 yılında inşa edilmiştir. Silahların büyük mesafede atışı için tesis edilen poligona, iki bin metre mesafeye kadar nişangâhlar yerleştirilmiştir.²¹

Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da kullanılan bir diğer poligon, Çatalca Poligon-ı Hümayunuydu. Şehirden uzak bir konumda tesis edilen bu poligonda ise uzun menzilli top denemeleri yapılmaktaydı. Özellikle krupp topları²², Çatalca Poligonunda test edilen ağır ateşli silahlardandır. Ayrıca Tophane askerî fabrikalarında üretilen cebel topları²³ ile Dumansız Barut Fabrikası'nda üretilen barutun sahra toplarının²⁴ da denemeleri burada gerçekleştiriliyordu.²⁵

¹⁷ Pınar Çevik Azap, *Tophane-i Amire Müşiriyeti* (İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2023), 138. Almanya'dan yüklü miktarlarda silah siparişi verilmiştir. Bk. Rahman Nurdun, "19. Yüzyılda Alman Silah Diplomasisi: Osmanlı İmparatorluğu ve Mançu Qing Hanedanı Örneği," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 81 (2024), 281; Samettin Başol ve Vildan Şahin, "Siyaset ve Ticaretin Gölgesinde Osmanlı Devleti'nde Silah İthalatı Örneği: Alman Mavzer Fabrikasından Osmanlı Merkez Silahhanesine Gönderilen Silah ve Mühimmatlar (1888-1904)," *Mavi Atlas* 19/1 (2022), 292.

¹⁸ Tophane-i Amire'ye bağlı askerî fabrikalarda fişek imal edilmesinin yanı sıra ithal edilen tüfeklerin de bakım ve tamiratları yapılmakta, daha önceki zamanlarda satın alınan tüfekler yeni tarz modellere dönüştürülmekteydi. Bk. Fatih Tetik ve Serdal Soyluer, "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii," *Osmanlı Askerî Tarihi*, ed. Gültekin Yıldız (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 107-109.

¹⁹ Semavi Eyice ve Ayşenur Erdoğan, *Bir Zamanlar Kâğıthane* (İstanbul: Kâğıthane Belediyesi, 2018), 75-81.

²⁰ Miralay Ahmed Muhtar Paşa, *Osmanlı Topçuları*, haz. Ahmet Köç (İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2013), 127.

²¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 80/100, 15 Muharrem 1311 [29 Temmuz 1892]; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Tophane-i Amire (İ.TPH), 4/5, Lef 1, 5 Safer 1313 [28 Temmuz 1895].

²² Essen merkezli Alman Krupp firmasında üretilen toplardır. Bk. Tetik ve Soyluer, "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii," 109.

²³ Tophane fabrikalarında üretilen 7.5 santimetrelilik yeni usul çelik toplardır. Bk. Çevik Azap, *Tophane-i Amire Müşiriyeti*, 358.

²⁴ Sahra topları, 17. yüzyıldan sonra cephe hattının gerisinde ve kale kuşatmalarında sabit kullanılan toplar yerine hareket kabiliyeti kazandırılan top türüdür. Bk. Ömer Gezer ve Fatih Yeşil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma," *Osmanlı Araştırmaları* LII (2018), 136-138.

²⁵ Çevik Azap, *Tophane-i Amire Müşiriyeti*, 358; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK), 130/64, Lef 6, 13 Rebiülevvel 1315 [12 Ağustos 1897]; BOA, Y.MTV. 221/4, Lef 1, 1 Cemaziyellevvel 1319 [15 Eylül 1901]; BOA, Y.PRK.ASK. 146/68, 13 Receb 1316 [27 Kasım 1898].

Görsel 2: Kâğıthane Poligonu

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Abdülhamid II Fotoğraf Koleksiyonu (İÜ.NEKYA) 90942-24

Görsel 3: Çatalca Poligonu

Kaynak: İÜ.NEKYA. 779-65/18

Talimhane Kasrı, Yıldız Sarayı'nın "Dağ Kapısı" civarında inşa edilmiştir.³¹ 4 Nisan 1888 tarihinde Bab-ı Vala-yı Seraskerî Sermimarı Ohannes Efendi ile imzalanan mukavelenemenin onaylanması ile inşasına başlanılan Talimhane Kasrı, iki katlı olarak tesis edilmiştir.³²

Görsel 5: Yıldız Talimhane Kasrı

Kaynak: İÜ.NEKYA.90815-9

Talimhane Kasrı, Sultan II. Abdülhamid ve misafirlerinin askerlerin talimlerini ve onlar adına düzenlenen geçit törenlerini izlemesi amacıyla yapılmıştır.³³ Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Alman İmparatoriçesi Victoria, 1899 yılındaki ikinci İstanbul ziyaretlerinde resmigeçidi Talimhane Kasrı'nda rahat bir şekilde takip izleyebilmişlerdir.³⁴ Kasır, sonraki zamanlarda da İstanbul'a gelen yabancı hükümdarların şerefine Yıldız Talimhane Meydanı'nda gerçekleştirilen resmigeçitlerin II. Abdülhamid ile birlikte seyredilmesi amacıyla kullanılmaya devam etmiştir.³⁵ Sözü edilen yabancı hükümdarlar arasında Prens Wilhelm, ikinci oğlu Eitel Friedrich ve üçüncü oğlu bahriyeli Prens Albert de bulunmaktadır. Bu kişiler, kendi şereflerine düzenlenen ziyafetten sonra resmigeçidi izlemek üzere Talimhane Kasrı'nda ağırlanmıştır.³⁶ Bununla beraber Sultan II.

³¹ Damla Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi: Gelenekselin Rasyonelleştirilmesi" (Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2015), 120. Talimhane Kasrı'nın inşa tarihi hakkında alan yazınında farklı bilgiler yer almaktadır. Kimi kaynaklara göre Talimhane Kasrı, Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Alman İmparatoriçesi Victoria'nın 1899 yılındaki ikinci İstanbul ziyaretlerinde resmigeçidi rahat bir şekilde izlemeleri için II. Abdülhamid tarafından üç gün gibi kısa bir sürede yaptırılmıştır. Bk. Erdoğan Sevgin, "İstanbul Saraylarında Adım Adım Yıldız Parkı ve Şale Köşkü," *Hayat Tarih Mecmuası* 1/ 6 (1966), 53; Fuat Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi* (İstanbul: Harb Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1962), 9. Talimhane Köşkü'nün yapım tarihine dair diğer bir görüşe göre köşk, 1899'da Wilhelm ikinci ziyarette değil ilk ziyarette yapılmış olmalıdır. Zira Örikaşasızade'nin aktardığına göre 1894 İstanbul depremi olduğunda, II. Abdülhamid'in eski yaverlerinden Fransız Dresse Paşa İstanbul'a gelerek Yıldız Sarayı içerisindeki Talimhane Köşkü'nde misafir edilmiştir. Bk. Dilruba Kocaişık, "II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı: Mimari Mekanlar ve Dönemin Fotoğraflarındaki Temsili" (Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019), 226.

³² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa Ebniye Anbarı Müdürlüğü (HH.EBA), 30/1, 20 Zilhicce 1305 [28 Ağustos 1888]. İlgili mukavelenamede alt katın Kamondo'nun makine tuğlasından yığma, üst katın ise meşe çap on beşliğinden taban, sütun ve köşeleri ahşap çatılı olarak planlandığı belirtilmiştir. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında," 120. Tarihi geçit törenlerinin yapıldığı Yıldız'daki Talimhane Kasrı, Sultan Vahdettin zamanında çıkan bir yangında yanmıştır. Bk. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 56; Özyetgin, Engin ve Yüksel, *Yıldız Sarayı*, 483.

³³ Özyetgin, Engin ve Yüksel, *Yıldız Sarayı*, 479.

³⁴ Sevgin, "İstanbul Saraylarında Adım Adım Yıldız Parkı ve Şale Köşkü," 53; Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, 9.

³⁵ Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, 45.

³⁶ Özyetgin, Engin ve Yüksel, *Yıldız Sarayı*, 483.

Abdülhamid'in bazı akşamlar bu köşke gelerek askerlerin talimlerini kasrın balkonundan izlediği bilinmektedir.³⁷

Talimhane Kasrı bitişiğinde başlatılan poligon inşaatı ile birlikte, kasırda da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda Talimhane Kasrı yakınındaki tüfek kulübesinin kaldırılmasıyla yapılan keşif neticesinde, kasrın içerisindeki muhafaza duvarının iç kapısının yakınına yeni bir kulübe inşa edilmesine³⁸ ayrıca poligon inşası sebebiyle kasrın kapladığı alanın genişletilmesi ve kasra da bir salon ilave edilmesine karar verilmiştir. Ancak plan ve mimari çizimlere göre düzenlenen keşif defterinde belirtilen masraf tutarı fazla bulunmuş ve belirlenen maliyetin bir miktar düşürüldüğü görülmüştür.³⁹

Görsel 6: Yıldız Sarayı Hümayunu

Kaynak: BOA, PLK. p. 2944 üzerine yazar tarafından işlenmiştir.

Yıldız Poligonunun inşası, Berthier Paşa'ya⁴⁰ verilmiştir. Fransız tebaasından Berthier Paşa, Sultan II. Abdülhamid dönemi mülkiye mühendislerindedir.⁴¹ Paris'te bulunan Berthier Paşa'ya poligon için 10 Temmuz

³⁷ Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu, babasının kimi zaman Talimhane Kasrı'na gelerek askerlerin talimlerini seyretmekle beraber yemek dağıtılmasını takip ettiğini, karavana getirilen yemeklerin tadına bakıp eksik bir şey görürse takdir ettiğini aktarmaktadır. Bk. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 55-56; Sevgin, "İstanbul Saraylarında Adım Adım Yıldız Parkı ve Şale Köşkü," 53; Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, 9.

³⁸ BOA, Y.MTV. 258/102, 12 Muharrem 1322 [29 Mart 1904]; BOA, HH.İ. 170/17, 16 Safer 1322 [2 Mayıs 1904].

³⁹ BOA, HH.İ. 170/13, 15 Safer 1322 [1 Mayıs 1904].

⁴⁰ Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, 9.

⁴¹ Oya Şenyurt, "Bilinmeyen Yönleri ile Geç Osmanlı'da Mimarların Roller ve Ahvâlleri," *İdealkent* 44/16 (2024), 687, 689. Reşat Ekrem Koçu'ya göre Berthier Paşa bir Fransız generalidir. II. Abdülhamid döneminde Türk ordusunun hizmetinde bulunmuştur. Padişaha, Yıldız Sarayı'nda spor ve

1320'de [23 Temmuz 1904] Bank-ı Osmanî vasıtasıyla seksen bin kuruş verilmiştir.⁴² Diğer taraftan bir aylık inşa süresince muhtelif ebat ve oranda yuvarlak demir, lama demiri, cıvata⁴³, dokuz sol sıra kalas, karfiçe⁴⁴, telli şerit ve toprak gibi malzemeler kullanılmıştır. Bu kapsamda bir ayda, on yedi bin dokuz yüz on sekiz kuruşluk bir masraf ortaya çıkmıştır.⁴⁵

Görsel 7: Yıldız Sarayı

Kaynak: Alman Mavileri:1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, haz. İrfan Dağdelen 1: D-14 pafta yazar tarafından işlenmiştir.

Berthier Paşa, Yıldız Poligonu ile Talimhane Kasrı'nın genişletilmesi kapsamında eklenecek daire inşası hakkında gerekli keşfi yapmış ve bir bütçe çıkarmıştır. Bu birinci keşifte iki bin üç yüz otuz dokuz Osmanlı lirası altmış bin kuruşluk bir masraf hesaplanmıştır.⁴⁶ Ancak bu inşa masrafının fazla bulunması üzerine padişahın iradesiyle görevlendirilen Mimar Vedad Bey'den⁴⁷ ikinci bir keşif yapması istenmiştir. Bunun üzerine Mimar Vedad Bey, 1904 yılının Ekim ayında yaptığı hesaplamalar sonucunda Berthier Paşa'nın

atıcılık muallimliği yapmıştır. Bk. Reşat Ekrem Koçu, "Berthier Paşa," *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1961), 2554.

⁴² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 478/5, 25 Cemaziyelevvel 1320 [30 Ağustos 1902].

⁴³ "Cıvata, bir tarafı iri başlı ve diğer tarafı somun geçmek üzere vidalı kalın çivi ki demir veya tahtaları birbirine rabt etmeye yarar". Bk. Celal Esad Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstîlâhât-ı Mi'mâriyye*, çev. Şeyda Alpay (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017), 65.

⁴⁴ Karfiçe, muhtelif ebatlarda üstü kalaylı fabrika çivisidir. Bk. Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstîlâhât-ı Mi'mâriyye*, 127.

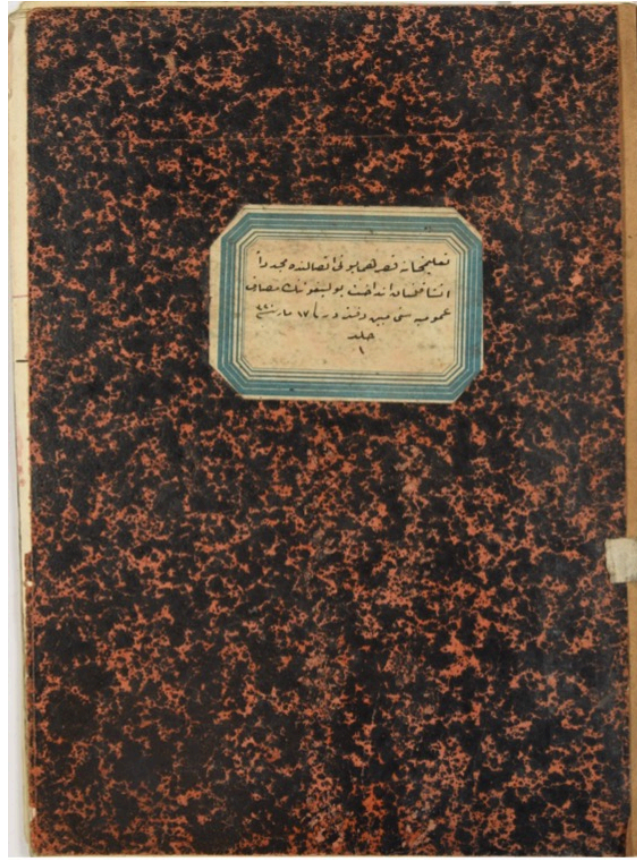
⁴⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d), 12783, 30 Cemaziyelevvel 1322 [12 Ağustos 1904].

⁴⁶ BOA, HH.d. 31445, 5 Şevval 1322 [13 Aralık 1904].

⁴⁷ Mimar Vedad Bey, doğrudan saraya bağlı olarak çalışan, II. Meşrutiyet'in ardından 1909-1914 yılları arasında Sultan V. Mehmed Reşad'ın başmimarı olarak vazifelenen dönemin önemli mimarıdır. Bk. Müjde Dila Gümüş, "Birinci Dünya Savaşında Mimarlık Yapmak: Vedad (Tek) Bey'in Harbiye Nezareti'ne Bağlı Çalışmaları," *Sanat Tarihi Yıllığı* 30 (2021), 114. Müjde Dila Gümüş, "Architectural Interventions Conducted in Yıldız Palace During the Second Constitutional Period (1909-1914)," *Art-Sanat* 15 (2021), 97.

keşif defterinde kasrın etrafındaki duvarların ve endahat salonunun duvarının çatılarının fazla yüksek hesaplanması sebebiyle masraf tutarının fazla olacağını rapor etmiştir. Mimar Vedad Bey raporuna, bahsettiği yüksekliklerin azaltılması durumunda daha az bir tutarla inşaatın yapılabileceğini eklemiştir.⁴⁸

O sıralarda hem Mimar Vedad Bey'den istenen ikinci keşfin tamamlanmasının beklenmesi hem de gerekli ödeneğin çıkarılmamasından dolayı, 1904 yılının Mart ayında başlayan inşaat, aynı yılın Ekim ayında sekteye uğramıştır. Poligon inşası, aradan geçen birkaç ayın sonrasında 1905 yılının Mart ayında yeni yılın inşa ödeneklerinin çıkarılması sayesinde yeniden başlamıştır. Bu doğrultuda Talimhane Kasrı'na ek olarak bitişğinde yeni inşa edilen poligonun dış ve iç duvarlarına 2402 m kireç sıvası ve 163 m² badana uygulanmıştır.⁴⁹ Yıldız Poligonu ve Talimhane Kasrı'nda yapılan ek kısım için yürütülen inşaat faaliyetlerinin aylık masraf defteri şu şekildedir:

Görsel 8: Talimhane Kasrı Hümayunu İttisalinde Müceddeden İnşa Kılınan Endahat Poligonunun Masarifi Umumiyesini Mübeyyin Defter, Fi 17 Mart sene [1]320, [28 Mart 1904.]
Kaynak: BOA, HH.d, 31445, 5 Şevval 1322 [13 Aralık 1904]

⁴⁸ BOA, HH.İ. 175/3, 25 Şaban 1322 [4 Kasım 1904].

⁴⁹ Bu siva ve badana işi, sıvacı Ali Usta tarafından yapılmıştır. Bk. BOA, HH.d. 31222, lef 30, 18 Cemaziyelevvel 1323 [21 Temmuz 1905].

Görsel 9: Talimhane Kasrı Hümayunu İttisalinde Müceddeden İnşa Kılınan Endaht Poligonunun Masarifi Umumiyesini Mübeyyin Defter [28 Mart 1904]

Kaynak: BOA, HH.d. 31222, 18 Cemaziyelevvel 1323 [21 Temmuz 1905]

İnşaat masraf defterlerinde yer alan veriler sayesinde hem poligonun inşaatında hangi malzemelerin kullanıldığını, miktarını ve nerelerden getirildiğini hem de kaç usta/amelenin hangi iş sahasında istihdam edildiğini öğrenebilmekteyiz. Bu bilgiler aşağıda tablo olarak sunulmuştur.⁵⁰

Tablo 1: Yıldız Poligonu İnşaat Masraf Defterleri

Defter/Kayıt Adı	Kullanılan Malzeme ve İşler
Yeni İnşa edilen Endaht Poligonunun Masraf Defteri [Mart 1904] ⁵¹	Amerikan el arabası ⁵² , Bartın orta çiğdenesi ⁵³ , demir kürek, çapa ⁵⁴ , boğaz taşı, yirmi metrelik telli şerit, dokuz sol sıra kalas, Terkos kurşun boru, Darıca kumu, pirinç musluk, meşe çifte dolabı ⁵⁵ , kapaklı asma su terazisi, kanarya sarısı, meşe parke ⁵⁶
Poligon inşası ve duvar masraf defteri [Nisan 1904] ⁵⁷	Demir kürek, çapa, el arabası, muhtelif karfiçe, kalas, Terkos kurşun borusu, büyük İngiliz sicimi, boğaz taşı, yirmi metrelik telli şerit, dokuz sol sıra kalas, meşe çifte dolabı, Darıca kumu, mahlut çalı kireci, gürgen çifte dolabı, pirinç musluk, Avrupa Terkos kurşun boru ⁵⁸ , çelik şakul, Amerikan el arabası ⁵⁹ , Kâğıthane taşı, Darıca kumu ⁶⁰ , makine tuğlası. ⁶¹

⁵⁰ Yıldız Poligonunun inşa sürecinde kaleme alınan bu inşaat masraf defterleri, birbirini tekrar eder bir mahiyette olduğu için tam çevirilerinin yapılmasına gerek duyulmamış olup her bir defterde yer alan veriler özetlenmiştir.

⁵¹ BOA, HH.d. 31445, 5 Şevval 1322 [13 Aralık 1904].

⁵² El arabası, el ile itilir küçük ve bir tekerlekli arabadır. Bk. Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstîlâhât-ı Mi'mariyye*, 29.

⁵³ Çiğdene tahtası, Bartın ve İzmir çevresindeki çam ağaçlarından elde edilen ve cephe, tavan, döşeme kaplamalarında kullanılan tahtadır. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 384.

⁵⁴ Çapa, harç karıştırmaya mahsus ucu eğri kürek. Bk. Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstîlâhât-ı Mi'mariyye*, 65.

⁵⁵ BOA, HH.d. 31445, lef 3, 5 Şevval 1322 [13 Aralık 1904].

⁵⁶ Parke: Muhtelif şekillerde kesilmiş ufak sert tahta parçalarından mürekkep müzeyyen ve perdahlı döşeme. Bk. Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstîlâhât-ı Mi'mariyye*, 51; BOA, HH.d. 31445, lef 4, 5 Şevval 1322 [13 Aralık 1904].

⁵⁷ BOA, HH.d. 31415, 4 Rebiülahir 1332 [2 Mart 1914].

⁵⁸ BOA, HH.d. 31415, lef 1, 4 Rebiülahir 1332 [2 Mart 1914].

⁵⁹ BOA, HH.d. 31415, lef 5, 4 Rebiülahir 1332 [2 Mart 1914].

⁶⁰ BOA, HH.d. 31415, lef 6, 4 Rebiülahir 1332 [2 Mart 1914].

⁶¹ BOA, HH.d. 31415, lef 21, 4 Rebiülahir 1332 [2 Mart 1914].

⁶² BOA, HH.d. 12783, 30 Cemaziyelevvel 1322 [12 Ağustos 1904].

⁶³ Demir pureller, 19. yüzyılın ikinci yarısında yağma binalarda sıkça kullanılan volta döşemeleridir. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 35.

Defter/Kayıt Adı	Kullanılan Malzeme ve İşler
Poligon İnşası Masraf Defteri [Temmuz/Ağustos 1904] ⁶²	Muhtelif ebat ve oranda yuvarlak demir, lama demiri, putrel demiri ⁶³ , somonlu civata, demir kapı, darb lülesi, dokuz sol sıra kalası, karfiçe (çivi), on metre muhafazalı telli şerit, toprak ve ayrıca muhtelif ebatta fiyos çam kütüğü ⁶⁴ , fiyos kebir kütük gibi malzemeler kullanılmıştır. ⁶⁵
Talimhane Kasrı ilavesiyle ittisalinde yeni inşa edilmekte olan Poligon-ı Hümayunun genel masraf defteri [Mart 1905] ⁶⁶	Kuru kireç tuğlası, çinko civası, siva teli, büyük pencere kafesi, zımpara kâğıdı, ispiroto, karfiçe (çivi), İngiliz tahta kurşunu, poligonun çatı işçiliği, demir tahta sac, lama demiri, köşebend ⁶⁷ , iki santimlik masalık mermer, tuğla duvarı işçiliği, taş duvar işçiliği, salonun tavan döşemesiyle köşkün tavan döşemesi işçiliği, kalas, demir menteşe, Amerikan nefti ⁶⁸ , İngiliz yeşili gibi muhtelif inşaat malzemeleri kullanılmıştır.
İnşaat Defteri [Mayıs 1905] ⁶⁹	Yıldız Poligonu için fabrika tahta, boğaz taşı, çalı kireci ⁷⁰ ve yüklü miktarda Darıca kumu ⁷¹ , altı delikli makine şahbaz tuğlası ⁷² , Marsilya kiremidi, İngiliz tahta kurşunu, karfiçe (çivi), fiyos kütüğü, sekiz sol sıra kalası ⁷³ , ayancık çap çam ⁷⁴ , İngiliz tahta kurşunu, 6 top "db" marka ravenduk bezi ⁷⁵ , kınışlı fabrika tahtası (4x16x25), musluk teknesi, çalı kireci, mermer taşı, çinko, masalık mermer, kurşun boru, siyah sac, köşebend, galvanizli tel (incisinden) ⁷⁶ , Darıca kumu, şövalye ⁷⁷ , Fransız su kireci ⁷⁸ , başsız çivi, muhtelif ebatlarda karfiçe (çivi), Fransız ince alçı, yüzük demiri, toprak sarısı, vida, toprak yeşili gibi malzemeler satın alınmıştır. ⁷⁹
Talimhane Kasrı tamirâtı ve poligonun genel masraf defteri Haziran 1905] ⁸⁰	Kırk beşlik kalas, şövalye, neft yağı, su kireci, Amerikan nefti, kanarya sarısı, meşe parke, Fransız su kireci, vernik ile 275 adet karo mozaik temin edilmiştir. ⁸¹

⁶⁴ Biçme Fiyos latası, genellikle düşey kuşaklamalarda kullanılan, Fiyos kütüğünden biçilen çam latadır. Fiyos kütüğü/Fiyos çam latası, 1890'lı yıllarda piyasada yer alan bir yapı malzemesidir. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 115, 384.

⁶⁵ BOA, HH.d. 12783, 30 Cemaziyevvel 1322 [12 Ağustos 1904].

⁶⁶ BOA, HH.d. 31222, 18 Cemaziyevvel 1323 [21 Temmuz 1905].

⁶⁷ "Köşebend, yekdiğerine amûd iki direk veya taşın köşelerini birbirine rabt etmek için kullanılan zaviye-i kaim şeklinde delikli ve civatalı demir köşe." Bk. Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstılâhât-ı Mi'mariyye*, 161.

⁶⁸ "Neft, yerden petrol gibi çıkan ve çam türünden bazı ağaçlardan istihsal olunan bir tür yağ ki boyacılıkta kullanılır." Bk. Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstılâhât-ı Mi'mariyye*, 183.

⁶⁹ BOA, HH.d. 31251, 25 Cemaziyevvel 1323 [28 Temmuz 1905].

⁷⁰ "Çalı kireci, odun çalı çırpı ile ihrak olunan taştan hasıl olma kireç ki kömür kirecinden daha beyaz ve daha muteberdir." Bk. Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstılâhât-ı Mi'mariyye*, 163.

⁷¹ BOA, HH.d. 31251, 25 Cemaziyevvel 1323 [28 Temmuz 1905].

⁷² Delikli tuğla, hafif olması için içi delikli olarak yapılan tuğladır. Bk. Arseven, *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstılâhât-ı Mi'mariyye*, 119. Bu tuğla, Şahbaz Agiya tarafından 1882 yılında Sütlüce'de kurulan Tuğla Fabrikasında üretilmiştir. İsmi, üreticisinden almaktadır. Bk. Sennur Kaya, "XIX. Yüzyılda İstanbul'da Tuğla Üretimi ve Çobançeşme Tuğla Fabrikası," *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 50 (2017), 172.

⁷³ BOA, HH.d. 31251, 25 Cemaziyevvel 1323 [28 Temmuz 1905].

⁷⁴ Ayancık latasından kuşak çam, ahşap çatklı yapıların taşıyıcı sisteminde kullanılmaktadır. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 144.

⁷⁵ Ravenduk bezi, genellikle tavanlarda kullanılan bir çeşit tuval bezidir. Son dönem Osmanlı mimarisinde genellikle tavanların süsleme ve bitirme tekniklerinde kullanılmıştır. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 239.

⁷⁶ Galvanizli siva teli, 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'den ithal edilen ve Bağdadî çitaların yerine kullanılan tel ızgaradır. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 385.

⁷⁷ BOA, HH.d. 31251, 25 Cemaziyevvel 1323 [28 Temmuz 1905].

⁷⁸ Fransız su kireci, yapı keşifleri ve masraf defterlerine su kireci adıyla kaydedilmekteydi. Fransız su kireci, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında iç duvar sıvalarında yoğun olarak kullanılmıştır. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 236.

⁷⁹ BOA, HH.d. 31251, 25 Cemaziyevvel 1323 [28 Temmuz 1905].

⁸⁰ BOA, HH.d. 31274, 24 Cemaziyevvel 1323 [27 Temmuz 1905].

⁸¹ BOA, HH.d. 31249, 15 Cemaziyevvel 1323 [18 Temmuz 1905].

⁸² BOA, HH.d. 31274, 24 Cemaziyevvel 1323 [27 Temmuz 1905].

⁸³ BOA, HH.d. 31274, lef 4, 24 Cemaziyevvel 1323 [27 Temmuz 1905].

⁸⁴ BOA, HH.d. 31274, lef 5, 24 Cemaziyevvel 1323 [27 Temmuz 1905].

Defter/Kayıt Adı	Kullanılan Malzeme ve İşler
İnşaat Defteri [Temmuz 1905] ⁸²	Menteşe, vida, nikel kepenk, gömme kilit, çift kanatlı kapı ⁸³ , meşe parke, su kireci, Amerikan petrolü ⁸⁴ , muhtelif ebatlarda cam, Fransız su kireci, mozaik çini, vernik ve benzeri malzemeler. ⁸⁵

Talimhane Kasrı'nın tamiratı ve kasra eklenen yapılardan sonra başlatılan yeni poligon inşasında önce duvarların yapıldığı, Talimhane Kasrı'nın tamir edildiği ve kasrın kapladığı alanın genişletildiği anlaşılmaktadır. Poligon için yurt içi ve yurt dışından gerekli malzemeler temin edilmiş, kimi zaman 25 ile 80,⁸⁶ kimi zaman da 35 ile 45 arası amele istihdam edilmiştir.⁸⁷ Yıldız Poligonunda, duvarcı, taşçı, rençber⁸⁸, doğramacı, hamal, marangoz, demirci ile vasıfsız ameleler çalışmıştır.⁸⁹

Görsel 10: Yıldız Poligonu İnşasında İstihdam Edilen Amelenin Masraf Defteri, 13 Receb 1323 [13 Eylül 1905]

Kaynak: BOA, HH.d. 31390

Yıldız Poligonuna ait herhangi bir dış cephe görseli olmadığı için kullanılan inşaat malzemeleri ve inşaatın yapıldığı dönem göz önünde bulundurularak yapının mimarisine ilgili ihtiyatlı tahminlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, kullanılan inşaat malzemelerinden yola çıkılarak poligonun temelinde boğaz taşı ve Fransız su kireci ile Darıca kumundan hazırlanan harcın kullanıldığı düşünülmektedir. Yapının kâgir taş duvarlar üzerine oturtulmuş ahşap çatı sisteminden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Demir purel, boru, lama demiri, demir köşebend, karfiçe gibi malzemeler 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğun olarak kullanılan ahşap çatıklı yapıların bağlantı ve bitirme elemanları olarak⁹⁰ poligon inşasında da kullanılmıştır. Ayrıca binanın taşıyıcı sisteminde ayancık çap çam ve/veya Filyos kütüğünün kullanıldığı tahmin edilmektedir. Filyos kütüğü, taşıyıcı sistem elemanı olarak kuşaklamada⁹¹ kullanılmış olabilir. Ayrıca geleneksel kiremit yerine Marsilya kiremidi tercih edilmiştir.

İç duvarlar, muhtemelen Fransız su kireci harçlı üzeri alçı sıvalı olarak bitirilmiştir. Poligonda sıvanın

⁸⁵ BOA, HH.d. 31274, lef 6, 24 Cemaziyevvel 1323 [27 Temmuz 1905].

⁸⁶ BOA, HH.d. 31274, lef 2, 24 Cemaziyevvel 1323 [27 Temmuz 1905].

⁸⁷ BOA, HH.d. 31415, lef 2, 4 Rebiülahir 1332 [2 Mart 1914].

⁸⁸ BOA, HH.d. 31390, 13 Receb 1323 [13 Eylül 1905].

⁸⁹ BOA, HH.d. 31029, 6 Muharrem 1323 [13 Mart 1905].

⁹⁰ Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 58.

⁹¹ Filyos kütüğünün genel Yıldız yapılarındaki kullanım örnekleri için bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 106.

taşıyıcısı olarak tavan, cephe ve duvarlarda galvaniz saç teli⁹² kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kınışlı fabrika tahtasının ahşap çatıklı poligon binasının tavan ve/veya döşemelerinde kullanıldığı tahmin edilmektedir.⁹³ Bartın orta çiğdenesinin⁹⁴ kullanılması, poligon binasının cephe, tavan, duvar ve döşemelerin tahta kaplama olduğunu düşündürmektedir.

İnşaat malzeme defterlerinde yer alan ravenduk bezi, poligon binasının oda veya odalarında tavan süslemelerinin yapıldığını göstermektedir. Bir nevi bezli tavan yapım tekniği olan ravenduk bezi kaplaması, tavanın döşeme kirişlerine tavan kaplama tahtalarının çakılmasıyla uygulanmaktaydı.⁹⁵ Bunlara ek olarak inşaat malzemeleri arasında yer alan Amerikan nefti⁹⁶, İngiliz yeşili, toprak sarısı, kanarya sarısı gibi malzemeler, duvar ve tavan süslemelerinde kalem işinin uygulandığını düşündürmektedir.

3. Poligon mu Silahhane mi?

1904 yılında başlayan ancak kimi zaman ödeneklerin kesilmesi sebebiyle duraksayan inşaat faaliyetleri, 1906 yılının sonunda tamamlanabilmiştir. Yıldız Poligon-ı Hümayununun idaresi, Kâtib İzzet Paşa'nın sorumluluğuna bırakılmış ve yanında dört memur görevlendirilmiştir.⁹⁷ Ayrıca Yıldız Saray-ı Hümayunu içerisinde yer alan tüm birimler gibi Yıldız Poligonu da nizami muhafazaya tabi tutulmuş ve poligon, birer haftalık vardiyalar şeklinde görevlendirilen kontrol memurları tarafından muhafaza edilmiştir.⁹⁸

1904 yılının Mart ayında başlayan ve 1906 yılının sonunda tamamlanan Yıldız Poligon-ı Hümayununun 1907 yılının Nisan ayında tefrişine başlanmış ve poligonun sorumluluğunu üstlenen Kâtib-i Sani İzzet Paşa'nın belirttiği şekilde Hereke ürünleri buraya getirilmiştir.⁹⁹ Ancak daha da mühimi, Sultan II. Abdülhamid'in emri üzerine *nezd-i Hümayun* yani kendisinin nezdinden ve Yıldız Saray-ı'nın yine mühim bir birimi olan silahhaneden muhtelif tüfek, tabanca, revolver ve fişekler nakledilip Poligon-ı Hümayunda *mahall-i mahsuslarına* -kendilerine ayrılan yerlere- yerleştirilmiştir.¹⁰⁰ II. Abdülhamid, poligona naklettirdiği silahların yerleştirilme işini, Mahmud Şevket Paşa'ya vermiştir.¹⁰¹ Atış talimleri ve silah testlerinin yapılacağı bir mekân olarak faaliyet göstermek üzere inşa edilen Poligon-ı Hümayun, aynı zamanda çeşitli cins tüfek ile ateşli silahların ve bu silahlara mahsus fişeklerin hem muhafaza edileceği hem de sergileneceği özel bir mekân şekline büründürülmüştür.

Yıldız Poligon-ı Hümayununda ayrılan yerlere konulacak olan söz konusu silahların envanteri, bir deftere kaydedilmiştir. Bu defter sayesinde hem poligonda muhafaza edilecek tüfeklerin neler olduğunu hem de hangi tüfeğin Sultan II. Abdülhamid'in şahsi koleksiyonundan ya da Yıldız Sarayı içerisindeki silahhaneden

⁹² Galvanizli saç teli, 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğun olarak ithal edilmiş ve ahşap çatıklı yapıların bağlantı ve bitirme elemanları arasında yer almıştır. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 58.

⁹³ Ahırkapı Kereste Fabrikasının kurulmasından sonra fabrika üretimi lambalı ve kınışlı kaplama tahtaları hem dış hem de iç mekân duvar, tavan ve döşeme kaplamasında yoğun olarak kullanılmıştır. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 327.

⁹⁴ Acar, Bartın orta çiğdenesinin duvar kaplamalarında kullanıldığını belirtmiştir. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 222.

⁹⁵ Benzer kullanımlar, Talimhane Kasrı'nda da kayda alınmıştır. Talimhane Kasrı'nda tavanına ravenduk bezi, silme paşalı, etrafı silme arkitrava, takoz ve yağlı boya uygulanmıştır. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 246.

⁹⁶ 19. yüzyıl Osmanlı yapılarında, su bazlı ya da yağ bazlı boyalar kullanılarak süslemeler resmedilmiştir. Yerli üretim boya tedariklerinin yanında Amerikan nefti gibi boya malzemelerinin ithal edildiği de görülmektedir. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi," 56.

⁹⁷ BOA, HH.İ. 191/29, 29 Safer 1325 [13 Nisan 1907].

⁹⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH), 14/67, 9 Cemaziyelevvel 1327 [29 Mayıs 1909].

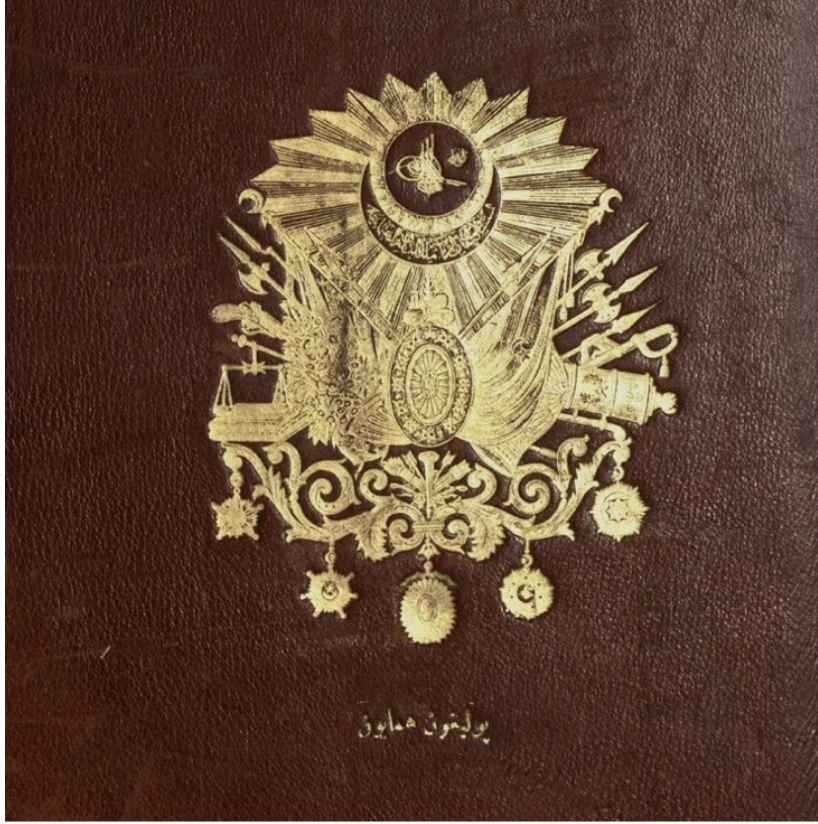
⁹⁹ BOA, HH.İ. 189/22, 12 Muharrem 1325 [25 Şubat 1907].

¹⁰⁰ BOA, Y.EE. d. 733, 21 Rebiülevvel 1325 [4 Mayıs 1907].

¹⁰¹ Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, 84.

alındığını öğrenilebilmektedir.¹⁰² Yıldız Poligonuna nakledilen bu ilk parti silahların haricinde, tüfekhaneden de çeşitli tüfek ve mühimmat poligona yerleştirilmek üzere nakledilmiştir.¹⁰³

Görsel 11: Poligon-ı Hümayun Yazılı Defter

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrak defterleri (Y.EE.d), 733, 21 Rebiülevvel 1325 [4 Mayıs 1907]

Görsel 12: Poligon-ı Hümayun Damgalı Defter

Kaynak: BOA, Y.EE.d. 733, 21 Rebiülevvel 1325 [4 Mayıs 1907]

Yıldız Sarayı içerisinde farklı işlevlere sahip mekânları kullanmaktan ve sık sık ziyaret etmekten hoşlanan Sultan II. Abdülhamid gerekli gördüğü zamanlarda bu atış denemelerini ya da atış talimlerini izlemeye

¹⁰² BOA, Y.EE.d. 733, 21 Rebiülevvel 1325 [4 Mayıs 1907].

¹⁰³ BOA, Y.PRK.ASK. 261/9.

gitiştir.¹⁰⁴ Ancak inşası 1904 yılının Mart ayında başlayan ve iç tefrişi dâhil tamamlanması 1907 yılının Nisan ayını bulan Saray Poligon-ı Hümayununun 1909 yılının Mart ayında hâlâ eksikliklerinin giderilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Bu durumun yansıması olarak, 1907 Nisan ayı ile 1909 Mart ayı arasında askerî birliklerin atış talimlerinin yapıldığına dair de bir kayda rastlanılamamıştır.

Mart 1909'da Yıldız Poligonu için satın alınması gündemde olan bir nişan aletinin tecrübesi gündeme gelmiştir.¹⁰⁶ Yıldız Sarayı Poligonu, Yıldız Sarayı içerisinde kapalı bir atış talim binası olarak inşa edilmiş, burada daha ziyade hafif ateşli silahların ve fişeklerin taliminin yapılması planlanmıştır. Bu bakımdan Yıldız Poligonunun en temel araç-gereci, atış talimlerinin icra edileceği nişan aleti olarak da adlandırılan nişangâhlardır. Söz konusu nişangâhlar, kara askerî sanayinin tek sorumlusu olan Tophane-i Âmire Müşiriyeti tarafından fabrikalarda üretilmekte¹⁰⁷ ve aynı zamanda yurt dışından da temin edilebilmekteydi. Bu bakımdan Yıldız Poligonunda kullanılacak olan nişan aletlerinin yurt dışındaki en yeni modeller arasından seçilmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda Zimmer tarafından Viyana'dan gönderilen nişan aleti, nizamiye sevkiyatında görevli olan Binbaşı Reşad Efendi tarafından Poligon-ı Hümayun'a götürülerek 17 Mart 1909'da kurdurulmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in de katılımları ile denemesinin gerçekleştirilmesi için gerekli hazırlıklar yapılmıştır.¹⁰⁸

Aradan geçen birkaç günün ardından söz konusu nişan makinesinin denemesi, Sarayı Hümayun Poligonunda gerçekleştirilmiştir. Gerçek manada atış denemelerinin yapılmadığı Yıldız Poligonunda atış denemelerinin yapılmasını sağlayacak olan nişan aletinin bu şekilde denemesi yapılmıştır. Nişan aletinin tecrübesini, aynı zamanda poligonun inşasını üstlenen padişah yaverlerinden Mühendis Mirliva Berthier Paşa ile Harbiye Nezareti Sevkiyat İdaresi'nden bir binbaşı ve mülazım-ı evvel gerçekleştirmiştir. Söz konusu heyet, yapılan tecrübe neticesinde, nişan atış aletinin askerlerin talimlerine uygun olamayacağı yönünde bir rapor tanzim etmiştir. 21 Mart 1909 tarihli rapora göre¹⁰⁹:

- Makine karmaşık, hacmi büyük ve ağırdır ama buna rağmen son derece de hassas bir yapıdadır. Kurulumu güçtür. Bu sebeple muallimler zorluklar yaşayabilir. Fiyatı, değerinin çok üstündedir.
- Atış, mutlaka makineye uygun bir tüfekle yapılmalıdır. Kullanıcıların, tüfeğine alışması gereklidir.
- Tüfek makineye bağlı bulunduğundan nişan hattı sınırlı kalacak kullanıcıların tüfeğiyle serbest hareketi sırasında onları yanıltacaktır.

¹⁰⁴ BOA, Y.A.HUS. 526/112, lef 2, 24 Safer 1326 [28 Mart 1908]; BOA, BEO. 3511/263292, 21 Safer 1327 [14 Mart 1909]; BOA, İ.HUS. 174/22, 16 Safer 1327 [9 Mart 1909].

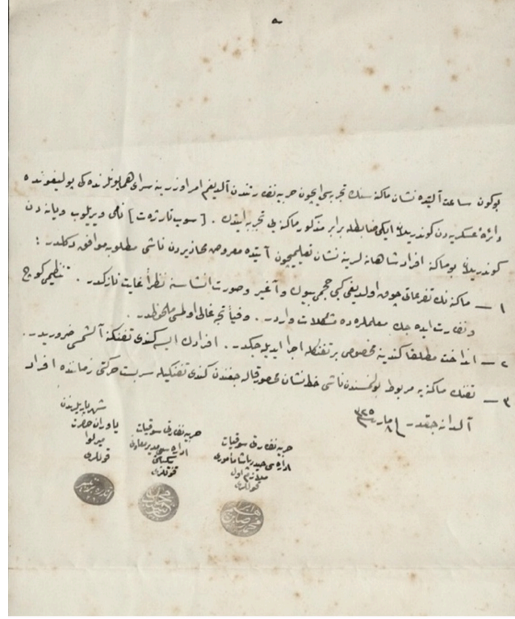
¹⁰⁵ BOA, Y.A.HUS. 526/112, lef 2, 24 Safer 1326 [28 Mart 1908].

¹⁰⁶ BOA, İ.HUS. 174/22, 16 Safer 1327 [9 Mart 1909].

¹⁰⁷ BOA, İ.TPH. 4/5, 5 Safer 1313 [28 Temmuz 1895].

¹⁰⁸ BOA, Y.A.HUS. 526/112, lef 2, 24 Safer 1326 [28 Mart 1908]; BOA, BEO. 3511/263292; BOA, İ.HUS. 174/22, 16 Safer 1327 [9 Mart 1909].

¹⁰⁹ BOA, Y.PRK.ASK. 259/63, 28 Safer 1327 [21 Mart 1909].

Görsel 13: Saray Poligon-ı Hümayununda Nişan Aletinin Tecrübesi Sonrası Oluşturulan Rapor
Kaynak: BOA, Y.PRK.ASK. 259/63, 28 Safer 1327 [21 Mart 1909]

4. Saray Poligon-ı Hümayununun Tasfiyesi

Sultan II. Abdülhamid¹¹⁰, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin yenilgiyle neticelenmesinin ardından 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusanı süresiz bir şekilde tatil etmiştir. 1908 yılında ise muhalif grupların özellikle Rumeli'de örgütlenmeleri neticesinde hadiseler kontrolden çıkmıştır. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de seçimlerin yapılmasını, Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını ve meşrutiyetin yeniden yürürlüğe konulmasını kabul etmiş ve Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir¹¹¹ ancak Meclis-i Mebusan'ın açılmasının oluşturduğu coşku kısa sürede yerini gerginliğe bırakmış ve 31 Mart 1325 [13 Nisan 1909] sabahı 31 Mart Olayı vuku bulmuştur.¹¹² Hadisenin patlak vermesi üzerine Rumeli'de bulunan II. ve III. ordulardan oluşturulan Hareket Ordusu, olayı takip eden günlerde İstanbul'a gelmiştir. Hareket Ordusu'nun asıl komutanı Mahmud Şevket Paşa, daha sonraki günlerde Hareket Ordusu birliklerine İstanbul içlerine ilerlemeleri talimatını vermekle beraber 23-24 Nisan 1909'da Yıldız Sarayı kuşatılmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in emri üzerine içerideki birlikler silahlı müdafaaya girmemiş¹¹³ ve Hareket Ordusu'na karşı teslim bayrağı, Yıldız Poligonunun yanında yer alan Talimhane Kasrı'ndan çekilmiştir.¹¹⁴ Yapılan görüşmeler neticesinde, 25 Nisan 1909 sabahı Hareket Ordusu birlikleri saraya girerek kontrolü ele geçirmişlerdir.¹¹⁵ 27 Nisan 1909'da toplanan Meclis-i Mebusan, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine ve yerine Mehmed Reşad Efendi'nin V. Mehmed Reşad

¹¹⁰ Feyzullah Uyanık, "Serasker Mehmet Rıza Paşa" (Yüksek Lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2012), 137; Mehmet Akif Aydın, "Kanun-i Esasi," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 328-330.

¹¹¹ Rumeli'deki hadiselerin seyrinin detayları için bk. Mehmet Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 200-201. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 554; Cevdet Küçük, "Abdülhamid II," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 222.

¹¹² Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Ordusunun Siyasileşme Sürecinde Önemli Bir Dönem: 31 Mart Ayaklanması," *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2004), 373-374; Vahdettin Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 317.

¹¹³ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması," *XIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 560-562.

¹¹⁴ Ezgü, *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, 53.

¹¹⁵ Türkmen, "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması," 560-562.

unvanıyla tahta çıkmasına karar vermiştir.¹¹⁶ II. Abdülhamid, 7 Nisan 1877'den başlamak üzere otuz iki senelik saltanatı süresince hayatını ve saltanatını korumak üzere tahkim ettiği Yıldız Sarayı Hümayununu tahttan indirildiği günün gecesinde terk etmek zorunda kalmıştır. Aile ve maiyetindekilerden oluşan otuz sekiz kişi ile Selanik'e götürülen sabık Sultan, Selanik'teki Alatinî Köşkü'ne yerleştirilmiştir.¹¹⁷

II. Abdülhamid'in Selanik'e gönderilmesinden sonra Yıldız Sarayı ve tüm müstemilatı Hareket Ordusu'nun kontrolüne geçmiştir. Talimhane Köşkü ve bitişiğindeki Yıldız Poligonu, Yıldız Fırkası Kumandanlığına terk edilmiş ve personeli de kendilerine ihtiyaç kalmamasından dolayı kadro dışı bırakılmıştır.¹¹⁸

La salle de tir d'Abdul-Hamid (avec cibles, silhouette, jet d'eau pour coques d'œufs)

Görsel 14: L'illustration, 8 Mayıs 1909, No: 3454¹¹⁹

Kaynak: "Yıldızın İlk Fotoğrafları," Salt Araştırma, Kupürler ve Belgeler, FTDOC01241A1, <https://www.archives.saltresearch.org/handle/123456789/26951>

Hareket Ordusu Kumandanlığı, Yıldız civarında bulunan birliklerinin endahat talimlerinin icrasında kullanılmak üzere Yıldız'daki poligon mahallinde bulunan bir iki odayı, Kasım 1909'da geçici olarak Müretteb Fırka Kumandanlığına vermiş¹²⁰ ve bina "zabitan dairesi" olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹²¹

Sabık Sultan II. Abdülhamid'in ve tüm maiyetinin Yıldız Sarayı'ndan çıkarılmasından sonra sıra, II. Abdülhamid'in saltanatı süresince biriktirdiği şahsi para, gayrimenkuller, mücevherler, senet¹²² ile evrakın

¹¹⁶ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayının Araştırılması," *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 2 (Ankara: Türkiye Yayınları, 1999), 432; Eski Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa, Katolik Ermeni olan Aram Efendi ile mebuslardan Selanikli bir Yahudi olan Emanuel Karasu ve Arnavut Esad Toptani, Yıldız'a giderek II. Abdülhamid'e tahttan indirildiğini tebliğ etmiştir. Bk. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 583.

¹¹⁷ Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 144-162; Küçük, "Abdülhamid II," 222.

¹¹⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 56/22, lef 2, 8 Muharrem 1328 [20 Ocak 1910].

¹¹⁹ Yıldız Sarayı, Hareket Ordusu'nun kontrolüne geçtikten sonra *L'illustration*'in Muhabiri Yusuf Razi Bey tarafından çekilen fotoğraflar arasında yer alan bu fotoğraf, Yıldız Poligonunun ulaşılabilen tek iç mekân fotoğrafıdır.

¹²⁰ BOA, DH.MUİ. 31_1/10, 23 Şevval 1327 [7 Kasım 1909].

¹²¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Mabeyn-i Hümayun, (İ.MBH), 2/45, 29 Cemaziyelevvel 1328 [8 Haziran 1910]; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Mabeyn-i Hümayun İrade (MB.İ), 143/61, 5 Safer 1328 [8 Haziran 1910].

¹²² Yıldız'da bulunan mücevherler, 25-26 Kasım 1911'de Paris'te düzenlenen bir müzayedede satışa çıkarılmıştır. Bk. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 595-596.

tespitine gelmiştir.¹²³ Yapılan işin önemi ve büyüklüğü göz önünde bulundurularak Yıldız Sarayı'nın tasfiyesi için bir komisyon teşkil edilmiştir.¹²⁴ Bahsi geçen tasfiye komisyonu, yaptığı sayım ve tefrikleri neticesinde şu an Osmanlı Arşivinde Yıldız Esas Evrakı defterleri içerisinde 322 numarada kayıtlı olan defteri düzenlemiştir.¹²⁵

Diğer taraftan Yıldız Tamirhanesi'nde bulunan mevcut alet ve edevat ile tezgâhların Tophane-i Âmireye teslimi, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa tarafından bildirildiyse de poligonda bulunan eşyanın Tophane'ye teslimi hakkında herhangi bir yazılı kayda rastlanamamıştır.¹²⁶ Bu durumda Meclis-i Vükela 17 Kasım 1909 tarihli kararla, poligonda bulunan eşyanın aidiyeti dolayısıyla *cihet-i askeriyye* teslim tabi olacağından poligondaki eşyanın Harbiye Nezareti'ne teslim edilmesini bildirmiştir.¹²⁷ Ancak bu karara rağmen yaşanan bazı aksaklıklar sebebiyle poligonda bulunan silahların az bir kısmı Harbiye Nezaretince teslim alınmış olabileceğinden, konu Mayıs 1910'da tekrar gündeme gelmiştir. Yıldız Poligonunda mevcut *tüfek koleksiyonlarının bakiyesiyle camekânların ve bir kıta tablonun* Esliha-i Askeriyye Müzesine gönderilmesi hakkında Sultan V. Mehmed Reşad'ın emri üzerine gereğinin yapılması, Sadaret makamına bildirilmiştir. Yıldız Poligonunun daha evvelden *cihet-i askeriyye* -Harbiye Nezaretine- teslim edilmiş olmasından dolayı burada mevcut eşyaya ait işlemlerin de Harbiye Nezaretince yürütülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.¹²⁸ Ancak gelinen noktada söz konusu askerî müzenin açılmasına az bir zaman kalmasına rağmen tüfeklerin çoğunun ve tüfeklerin muhafazasına mahsus camekânların nakledilmediği yinelenmiştir. Müze Müdüriyeti, bu tüfekler ile camekânlara ve orada bulunan bir Osmanlı ile bir Alman askerinin dostluğunu gösteren tabloya şiddetle ihtiyaç duyulduğunu belirterek 2 Haziran 1910'da müracaatını yinelemiştir.¹²⁹

Poligonda bulunan tüfek koleksiyonundan arta kalanlar ile camekânlar ve bir tablonun Esliha-i Askeriyye Müzesine teslim edilmesi süreci uzamış ve bu konudaki yazışmalar bir süre daha devam etmiştir. Bizzat Sultan V. Mehmed Reşad'ın iradesi ve yapılan yazışmalara rağmen Yıldız Poligonunda bulunan tüfeklerin ve camekânların askerî müzeye teslimi hususunda ağır davranılmıştır. Aslında bu durum Hazine-i Hassa ile Esliha-i Askeriyye Müzesi arasında üstü kapalı bir çekişme yaşanmasından kaynaklanmıştır. Bu kapsamda Yıldız Kütüphanesinde bulunan ve Topkapı Sarayı'ndan alınan eski silahlar, Harbiye Nezaretine teslim edilmekle beraber Yıldız Poligonunda bulunan tüfek koleksiyonları ile camekânların durumu için ayrı bir bürokratik süreç başlatılmıştır.¹³⁰

Esliha-i Askeriyye Müzesi Müdürü Ferik Ahmed Muhtar Paşa, Yıldız Kütüphanesi, Müze ve Poligon gibi emsal dairelerde bulunan eşyalardan ve eski silahlardan Esliha-i Askeriyye Müzesi için elverişli olanların alınması için ayrıca bir komisyon teşkil edilmesi yönünde girişimde bulunmuştur. Bu girişimin uygun görülmesiyle 22 Haziran 1910'da Ferik Muhtar Ahmed Paşa ve Binbaşı Kazım Bey, konuyla ilgilenmeleri için görevlendirilmiştir.¹³¹ Neticede camekânlı ve ayaklı dolaplar, Hazine-i Hümayun tarafından alınmış ve Harbiye Nezareti bu konuda geç kaldıysa da Yıldız Poligonundan alınan bazı silahlar, Yıldız Komisyonu tara-

¹²³ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması," 565; Hasan Ali Polat ve Osman Akandere, "Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Döneminde Yağma Davası ve Neticesi," *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2020), 344; Murat Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye* (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 37.

¹²⁴ Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, 56.

¹²⁵ İlgili defterin transkriptinin içeren kitap çalışması ve detayları için bk. M. Hanefi Kutoğlu ve Murat Candemir, *Bir Cihan Devleti'nin Tasfiyesi, Yıldız Sarayı Müzesi Tasfiye Komisyonu* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010).

¹²⁶ BOA, DH.MUİ. 6/23, lef 2,4, 14 Zilkade 1327 [27 Kasım 1909]; BOA, BEO. 3666/274937, 8 Zilkade 1327 [21 Kasım 1909].

¹²⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 134/9, 3 Zilkade 1327 [16 Kasım 1909].

¹²⁸ BOA, BEO. 3766/282388, lef 2, 10 Cemaziyelahir 1328 [19 Haziran 1910].

¹²⁹ BOA, İ.MBH. 2/45, 29 Cemaziyellevvel 1328 [8 Haziran 1910]; BOA, MB.İ. 143/61, 5 Safer 1328 [8 Haziran 1910]; BOA, BEO. 3763/282165, 3 Cemaziyelahir 1328 [12 Haziran 1910].

¹³⁰ Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, 69-70.

¹³¹ BOA, BEO. 3768/282590, lef 2, 12 Cemaziyelahir 1328 [21 Haziran 1910].

fından Esliha-i Askeriyye Müzesi memuru Kasım Bey'e teslim edilmiştir.¹³² Böylece Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının son birkaç yılında inşasına başlanan ve uzun süren bir süreçten sonra tamamlanan Yıldız Poligonu, içerisinde bulunan özel silah/tüfek koleksiyonunun da çıkarılmasının ardından işlevini yitirmiştir.

5. Değerlendirme

İnşası, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının tam manasıyla son demlerinde başlatılan Yıldız Poligon-ı Hümayunu, özellikle Yıldız Saray kompleksinin içerisindeki vazifeli askerî birliklerin atış talimlerini yapabilecekleri bir mekân olarak tasarlanmıştır. Yıldız Sarayı'nın içerisinde özel bir yeri olan Talimhane Köşkü'nün hemen bitişiğinde yer alan poligonun inşasıyla beraber Talimhane Köşkü de inşa faaliyetlerine dâhil edilmiş, köşkün kapladığı alan genişletilerek içerisine ayrıca bir atış odası eklenmiştir. Talimhane Köşkü'ne yapılan eklemeler ile beraber inşa edilen Yıldız Poligonunun inşaat masraf tutarları, defterlere kaydedilmiştir. Osmanlı Arşivinde tespit edilen bu defterlerde yer alan veriler sayesinde poligonun inşasında yerli ve yabancı piyasalardan temin edilen inşaat malzemelerinin neler olduğu, ne miktarda kullanıldığı, inşaatta kaç usta veya amelenin istihdam edildiği, onların hangi işlerde çalıştırıldığı ve günlük ücretlerinin ne olduğu gibi detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir.

Elimizde herhangi bir dış cephe görseli bulunmadığından yapının mimari karakteri hakkında yorum yaparken ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Masraf defterindeki veriler göz önünde bulundurularak yapının inşasında ve süslemesinde hangi malzemelerin hangi tekniklerle uygulandığı hakkında tahmin yürütülmüştür.¹³³

Diğer taraftan mevcut olan tek iç mekân görseli, poligon yapısının tek bir odasına aittir. Görsel 12'de görülen atış odasının kâgir taş duvarlar üzerine oturtulmuş ahşap çatı sisteminden oluştuğu anlaşılmaktadır. İç tavan yüksekliği, mekânın ferahlığına dikkat edilerek tasarlanmıştır. İç mekânda bulunan su havuzu, dönemin mimari tarzından etkilenecek yapılmıştır. Çift eğimli çatının ahşap makaslarının titiz işçiliği ve mekânın sade bir mimariye sahip olması dikkat çekmektedir. Görseldeki odanın haricinde de oda veya odaların olduğu düşünülmektedir. Nitekim atış talimlerinin yapıldığı odanın yanı sıra özellikle Sultan II. Abdülhamid'in özel koleksiyonundan ve tüfekhaneden getirilen tüfek ve çeşitli silahların muhafaza edildiği, sergilendiği bir odanın yahut salonun var olduğu bilinmektedir.¹³⁴ Keza Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'e gönderilmesi ve Hareket Ordusu'nun Yıldız Sarayı'nı kontrol altına almasıyla poligon binası, Yıldız Fırkası Kumandanlığına terk edilmiştir. Bina, ilgili kumandanlık tarafından hem "zabitan dairesi" (komutan dairesi) olarak hem de diğer bu kumandanlığa ait birliklerin atış talimlerini icra etmelerinde kullanılmıştır.¹³⁵ Bu bakımdan komutan tarafından kullanılan odanın silahların muhafaza edildiği/sergilendiği oda olma ihtimali yüksektir. Bu ihtimal dâhilinde oda, atış odasının sadeliğinin aksine tavan ve duvar süslemelerinin olduğu bir odadır.

Yıldız Poligonu, saray içerisinde görevli askerî birliklerin atış talimi yapmaları amacıyla saray sınırları içerisinde inşa edilmiş kapalı bir yapıdır. Etrafında herhangi bir açık atış alanının varlığına dair bilgi bulunmamaktadır. Diğer poligon yapıları ise atış taliminden ziyade ithal edilen askerî teçhizatın tecrübe ve muayenelerinin yapılması amacıyla kullanılmıştır. Kısa menzilli silahların tecrübelerinin yapıldığı Kâğıthane Poligonu haricinde Çatalca ve Çobançeşmesi poligonları, şehir merkezinden uzak, açık arazide uzun menzilli

¹³² Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, 70.

¹³³ İlgili tahminin yürütülme noktasında da bahsi geçen inşaat malzemelerinin kullanım alanlarını ve kullanım tekniklerini detaylarıyla ortaya koyan Damla Acar'ın 2015 yılında tamamladığı doktora çalışmasından istifade edilmiştir. Bk. Acar, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında," 106-385.

¹³⁴ BOA, Y.EE.d. 733, 21 Rebiülevvel 1325 [4 Mayıs 1907].

¹³⁵ BOA, DH.MUİ. 31_1/10, 23 Şevval 1327 [7 Kasım 1909]; BOA, İ.MBH. 2/45, 29 Cemaziyelevvel 1328 [8 Haziran 1910]; BOA, MB.İ. 143/61, 5 Safer 1328 [8 Haziran 1910].

silah ve topların tecrübelerinin yapıldığı poligonlardır. Bu bakımdan Yıldız Poligonu hem saray sınırları içerisinde yer alan kapalı bir mekân olması hem de işlevselliği açısından diğer poligonlardan ayrılmaktadır.

Yıldız Poligonu, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının otuz iki senesini geçirdiği Yıldız Sarayı kompleksinde inşa edilen son yapı/yapılardan olması hasebiyle tarihte özel bir yer edinmiştir. Ancak Saray Poligonunun, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında (1904-1907) inşa edilmesi, inşası ile iç donanımının tamamlanmasının devlet ve sultanın saltanatının sıkıntıya düştüğü buhranlı bir sürece rastlaması ve poligonun fiili olarak kullanılmaması, yapının tanınmamasına yol açmış olmalıdır. Zira Sultan II. Abdülhamid'in özellikle saray kompleksinde yer alan kasır, köşk, bahçe ve parklar, hayvanat bahçeleri ve saray içerisinde yetiştirilen hayvanlar ile tüm mekân ve iç mekânlara dair fotoğraf albümlerinin olduğunu düşünürsek saray yapıları içerisinde bir poligon binasının fotoğrafının olmaması şaşırtıcıdır. Üstelik Osmanlı Arşivinde yer alan detaylı Yıldız Sarayı plan ve krokilerinde poligon binasının belirtilmemiş olması da dikkat çekicidir. Bu durum, poligon inşaatının sultanın saltanatının sonlarına denk gelmesi ve sarayın fotoğraflanması ile çizimlerinin genel olarak 1900 yılına kadar tamamlanmış olmasına bağlı olabilir. 1900'den sonra çizim ve fotoğraflama çalışmalarında bir yavaşlama söz konusudur. Aynı durum, inşaat faaliyetleri için de geçerlidir. Tüm bu etkenler göz önünde bulundurulduğunda, Yıldız Sarayı'nı doğrudan konu edinen çalışmaların, Yıldız Poligonundan haberdar olmadıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid'in hem ikametgâhı hem de devlet işlerini yürüttüğü yapılar bütünü olan Yıldız Sarayı Hümayunu, kasır ve köşklarinin yanı sıra bahçeler, havuzlar, tiyatro, kütüphane, müze, hayvanat bahçesi, eczane, tamirhane, fabrikalar ve askerî kıışlaları ile şehrin içinde ikinci bir şehir olarak işlev görmüştür. Bu çalışma kapsamında, yukarıda sayılan yapılar dışında Yıldız Sarayı kompleksi içerisinde yer almasına rağmen günümüze ulaşmayan Yıldız Poligon-ı Hümayunu, arşiv belgeleri, inşaat malzemesi defterleri ve sınırlı görsel veriler ışığında yeniden değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler, Yıldız Poligonunun Osmanlı döneminde inşa edilen diğer poligon yapılarından hem mekânsal konumu hem de işlevsel kurgusu bakımından ayrıştığını ortaya koymaktadır. Saray sınırları içerisinde, kapalı bir yapı olarak tasarlanmış olması, poligonun doğrudan sarayın güvenlik ihtiyaçlarına ve Sultan II. Abdülhamid'in askerî ve teknik meselelere olan kişisel ilgisine hizmet eden özel bir yapı niteliği taşıdığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular, poligonun mimari ve yapısal özelliklerinin geç 19. yüzyıl Osmanlı inşaat pratikleriyle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. İnşaat malzemesi defterlerinde yer alan ahşap, kâgir ve demir elemanlar, yapının ahşap çatkılı, taş duvarlı bir taşıyıcı sisteme sahip olduğunu düşündürmektedir. Marsilya kiremidinin tercih edilmesi ile ithal yapı malzemeleri ve modern bağlantı elemanlarının kullanımı ise, dönemin teknik ve malzeme yeniliklerinin saray yapıları aracılığıyla benimsendiğine işaret etmektedir. İç mekâna ilişkin veriler, poligonun yalnızca işlevsel bir askerî yapı olarak değil, aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in silah koleksiyonunun sergilendiği, temsil niteliği taşıyan bir mekân olarak tasarlandığını göstermektedir. Kalem işi süslemelere işaret eden boya malzemeleri, bu yorumu destekleyen önemli bulgular arasında yer almaktadır.

Bununla birlikte, yapının inşa sürecinin II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarındaki siyasal ve idari buhran dönemine denk gelmesi, poligonun tamamlanmasına rağmen fiilen kullanılmamasına neden olmuştur. Padişahın tahttan indirilmesiyle birlikte Yıldız Sarayı'nda uygulanan tasfiye süreci, Yıldız Poligonunun da kısa sürede işlevsizleşmesine ve tarihsel bellekte silikleşmesine yol açmıştır. Bu durum, yapının mimari ve işlevsel potansiyeline rağmen literatürde sınırlı ölçüde ele alınmasının başlıca nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Yıldız Poligon-ı Hümayunu, geç Osmanlı döneminde saray mekânlarının yalnızca ikamet ve temsil işlevleriyle sınırlı kalmadığını, askerî, teknik ve güvenlik odaklı ihtiyaçlara da yanıt veren çok katmanlı bir yapısal organizasyonun parçası olduğunu göstermektedir. Yapının mimari özellikleri, inşa süreci ve kısa süreli varlığı, Sultan II. Abdülhamid döneminde saray mimarlığının modernleşme dinamikleriyle nasıl iç içe geçtiğine işaret etmektedir. Günümüze ulaşmamış olmasına rağmen arşiv verileri üzerinden tespit edilen bu yapı, Yıldız Sarayı'nın mekânsal ve işlevsel bütünlüğünün anlaşılmasında önemli bir boşluğu doldurmakta; geç Osmanlı saray mimarisinin dönüşen anlam dünyasına ilişkin değerlendirmelere yeni bir perspektif kazandırmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Pınar Çevik Azap (Dr.)
Author Details	¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul, Türkiye 0000-0002-5131-4427 pinarcevikazap@gmail.com

Kaynakça | References

- Acar, Damla. "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi: Gelenekselin Rasyonelleştirilmesi." Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2025.
- Acaralp, Yasemin. "Yıldız Sarayı ve Yıldız Kasrı Bahçeleri." *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi* 11 (2013): 213-223.
- Akyürek, Göksün. "Kayıp Bir Mirasın İzinde: 19. Yüzyılda İstanbul'da Limonluklar." *Art-Sanat* 23 (2025): 241-275. Erişim 21 Ocak 2026. <https://www.doi.org/10.26650/artsanat.2025.23.0011>. *Alman Mavileri:1913-1914 I. Dünya Savaşı öncesi İstanbul Haritaları*. Haz. İrfan Dağdelen. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Arseven, Celal Esad. *Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü: İstîlâhât-ı Mi'mâriyye*. Çev. Şeyda Alpay. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017.
- Aydın, Mehmet Akif. "Kanun-i Esasi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 328-330.
- Başol, Samettin ve Vildan Şahin. "Siyaset ve Ticaretin Gölgesinde Osmanlı Devleti'nde Silah İthalatı Örneği: Alman Mavzer Fabrikasından Osmanlı Merkez Silahhanesine Gönderilen Silah ve Mühimmatlar (1888-1904)." *Mavi Atlas* 19/1 (2022): 291-309.
- Batur, Afife. "Yıldız Sarayı," *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid*. 1. cilt. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011, 129-151.
- Batur, Afife. "Yıldız Sarayı." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 7. İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayınları, 1994, 520-527.
- Bilgin, Bülent. "Yıldız Sarayı." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, 541-544.
- Candemir, Murat. *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*. İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3386/253927, 4 Şaban 1326 [30 Eylül 1908].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3511/263292, 21 Safer 1327 [14 Mart 1909].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3666/274937, 8 Zilkade 1327 [21 Kasım 1909].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3763/282165, 3 Cemaziyelahir 1328 [12 Haziran 1910].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3766/282388, 10 Cemaziyelahir 1328 [19 Haziran 1910].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3768/282590, 12 Cemaziyelahir 1328 [21 Haziran 1910].

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 31_1/10, 23 Şevval 1327 [7 Kasım 1909].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 56/22, 8 Muharrem 1328 [20 Ocak 1910].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 6/23, 14 Zilkade 1327 [27 Kasım 1909].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 12783, 30 Cemaziyelevvel 1322 [12 Ağustos 1904].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 31029, 6 Muharrem 1323 [13 Mart 1905].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 31222, 18 Cemaziyelevvel 1323 [21 Temmuz 1905].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 31249, 15 Cemaziyelevvel 1323 [18 Temmuz 1905].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 31251, 25 Cemaziyelevvel 1323 [28 Temmuz 1905].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 31274, 24 Cemaziyelevvel 1323 [27 Temmuz 1905].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 31390, 13 Receb 1323 [13 Eylül 1905].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 31390, 13 Receb 1323 [13 Eylül 1905].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 31415, 4 Rebiülahir 1332 [2 Mart 1914].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa defterleri (HH.d), 31445, 5 Şevval 1322 [13 Aralık 1904].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa Ebniye Anbarı Müdürlüğü (HH.EBA), 30/1, 20 Zilhicce 1305 [28 Ağustos 1888].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa İrade (HH.İ), 170/17, 16 Safer 1322 [2 Mayıs 1904].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa İrade (HH.İ), 175/3, 25 Şaban 1322 [4 Kasım 1904].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa İrade (HH.İ), 191/29, 29 Safer 1325 [13 Nisan 1907].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa İrade (HH.İ), 191/29, 29 Safer 1325 [13 Nisan 1907].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa İrade (HH.İ), 70/13, 15 Safer 1322 [1 Mayıs 1904].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hassa İrade (HH.İ), 89/22, 12 Muharrem 1325 [25 Şubat 1907].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Hususi (İ.HUS), 169/4, 4 Şaban 1326 [1 Eylül 1908].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Hususi (İ.HUS), 174/22, 16 Safer 1327 [9 Mart 1909].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH), 2/45, 29 Cemaziyelevvel 1328 [8 Haziran 1910].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Tophane-i Âmire (İ.TPH), 4/5, 5 Safer 1313 [28 Temmuz 1895].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Mabeyn-i Hümayun İrade (MB.İ), 143/61, 5 Safer 1328 [8 Haziran 1910].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 478/5, 25 Cemaziyelevvel 1320 [30 Ağustos 1902].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 134/9, 3 Zilkade 1327 (16 Kasım 1909).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Plan-Proje-Kroki (PLK. p), 6754, 2944.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Askeri Hususi (Y.A.HUS), 526/112, 24 Safer 1326 [28 Mart 1908].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrak Defterleri (Y.EE.d), 733, 21 Rebiülevvel 1325 [4 Mayıs 1907].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 221/4, 1 Cemaziyelevvel 1319 [15 Eylül 1901].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 258/102, 12 Muharrem 1322 [29 Mart 1904].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 80/100, 15 Muharrem 1311 [29 Temmuz 1892].

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK), 130/64, 13 Rebiülevvel 1315 [12 Ağustos 1897].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK), 146/68, 13 Receb 1316 [27 Kasım 1898].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK), 259/63, 28 Safer 1327 [21 Mart 1909].
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH), 14/67, 9 Cemaziyelevvel 1327 [29 Mayıs 1909].
- Çevik Azap, Pınar. *Tophane-i Âmire Müşiriyeti*. İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2023.
- Elemana, Halil. "Yıldız Sarayı Dış Avlusundaki Şale Kasrı, Kütüphane ve Limonluk Binalarının İnşa Süreçleri." Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2023.
- Engin, Vahdettin. "Osmanlı İstanbulu'nun Üçüncü Yönetim Merkezi: Yıldız Sarayı," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. 3. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi ve İBB Kültür A.Ş., 2015, 169-177.
- Engin, Vahdettin. "Yıldız Sarayı'nda Hayat," *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul*. İstanbul: 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2011, 46-71.
- Engin, Vahdettin. *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Eyice, Semavi ve Ayşenur Erdoğan. *Bir Zamanlar Kâğıthane*. İstanbul: Kâğıthane Belediyesi, 2018.
- Ezgü, Fuat. *Yıldız Sarayı Tarihçesi*. İstanbul: Harb Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1962.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Gezer, Ömer ve Fatih Yeşil. "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma." *Osmanlı Araştırmaları* LII (2018): 135-180. Erişim 21 Ocak 2026, <https://doi.org/10.18589/oa.592161>.
- Gözeller, Ali. "Yıldız Sarayı Tamirhane-i Hümayunu." *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi* 15 (2016): 79-95.
- Gümüş, Müjde Dila. "Architectural Interventions Conducted in Yıldız Palace During the Second Constitutional Period (1909-1914)." *Art-Sanat* 15 (2021): 93-108. Erişim 21 Ocak 2026. 10.26650/artsanat.2021.15.0004.
- Gümüş, Müjde Dila. "Birinci Dünya Savaşında Mimarlık Yapmak: Vedat (Tek) Bey'in Harbiye Nezareti'ne Bağlı Çalışmaları." *Sanat Tarihi Yıllığı* 30 (2021): 111-143.
- Hacısalihoğlu, Mehmet. *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Abdülhamid II Fotoğraf Koleksiyonu (İÜ.NEKYA) 90942-24.
- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Abdülhamid II Fotoğraf Koleksiyonu (İÜ.NEKYA) 779-65/18
- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Abdülhamid II Fotoğraf Koleksiyonu (İÜ.NEKYA) 90815-9
- Kaya, Şennur. "XIX. Yüzyılda İstanbul'da Tuğla Üretimi ve Çobançeşme Tuğla Fabrikası." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 50 (2017): 165-188.
- Kocaisık, Dilruba. "II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı: Mimari Mekanlar ve Dönemin Fotoğraflarındaki Temsili." Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019.
- Kocaisık, Dilruba. "Yıldız Sarayı'ndaki Fotoğrafhaneler ve Sultan II. Abdülhamid'in Hususi Fotoğrafhanesi," *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*. 2. cilt. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, 2022, 357-362.
- Koçu, Reşat Ekrem. "Berthier Paşa." *İstanbul Ansiklopedisi*. 5. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1961, 2554.
- Küçük, Cevdet. "Abdülhamid II." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, 216-224.
- Küçük, Cevdet. "Murad V." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, 183-185.
- Kutoğlu, M. Hanefi ve Murat Candemir. *Bir Cihan Devleti'nin Tasfiyesi, Yıldız Sarayı Müzesi Tasfiye Komisyonu*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.
- Miralay Ahmed Muhtar Paşa, *Osmanlı Topçuları*. Haz. Ahmet Köç. İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2013.
- Nurdun, Rahman. "19. Yüzyılda Alman Silah Diplomasisi: Osmanlı İmparatorluğu ve Mançu Qing Hanedan Örneği." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 81 (2024): 278-293.
- Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Özyetgin, Melek, Vahdettin Engin ve Ayşe Ersay Yüksel. *Yıldız Sarayı*. İstanbul: Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021.
- Polat, Hasan Ali ve Osman Akandere. "Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Döneminde Yağma Davası ve Neticesi." *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2020): 339-389.
- Salt Araştırma, "Yıldızın İlk Fotoğrafları." Kupürler ve Belgeler, FTDOC01241A1. (L'illustration, 8 Mayıs 1909, No: 3454)<https://www.archives.saltresearch.org/handle/123456789/26951>

- Sevgin, Erdoğan. "İstanbul Saraylarında Adım Adım Yıldız Parkı ve Şale Köşkü." *Hayat Tarih Mecmuası* 1/ 6 (1966): 52-61.
- Sevgin, Erdoğan. "İstanbul Saraylarında Adım Adım: Yıldız Sarayı." *Hayat Tarih Mecmuası* 5 (Haziran 1966): 40-42.
- Şenyurt, Oya. "Bilinmeyen Yönleri ile Geç Osmanlı'da Mimarların Roller ve Ahvâlleri." *İdealkent* 44/16 (2024): 669-709.
- Tetik, Fatih ve Serdal Soyluer. "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii." *Osmanlı Askeri Tarihi*, Ed. Gültekin Yıldız. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, 99-121.
- Tüfekçioğlu, Kemal. "Yıldız Sarayı Kışlaları." *Belgelerle Yıldız Sarayı Rehberi* 3 (1982): 5-8.
- Türkmen, Zekeriya. "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması." *XIII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002, 559-577.
- Türkmen, Zekeriya. "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayının Araştırılması." *Osmanlı Ansiklopedisi*. 2. cilt. Ankara: Türkiye Yayınları, 1999, 430-440.
- Türkmen, Zekeriya. "Osmanlı Ordusunun Siyasileşme Sürecinde Önemli Bir Dönemeç: 31 Mart Ayaklanması," *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2004, 369-411.
- Uyanık, Feyzullah. "Serasker Mehmet Rıza Paşa." Yüksek Lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2012.

